

La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió¹

Josep Colomé Ferrer*

Francesc Valls Junyent**

L'especialització vitivinícola de l'agricultura d'algunes comarques catalanes —procés que tenia els seus orígens en el segle XVIII (o, fins i tot, en alguns casos a finals del XVII)— es va consolidar durant els tres decennis que segueixen a la retirada de les tropes napoleòniques de Catalunya, l'any 1814. L'accentuació de l'orientació vitícola de l'agricultura catalana durant aquests anys va tenir lloc en un context econòmic de forta crisi causada per la caiguda dels preus dels productes agraris, especialment greu en el cas de vins i destil·lats, i en un context social turbulent presidit per la desintegració de les relacions de producció d'origen feudal i l'emergència d'unes altres de caire capitalista.

En les planes següents ens proposem analitzar les respostes de les àrees vitícoles del pre-litoral català a aquesta conjuntura depressiva posant-les en relació amb l'adaptació dels grups socials implicats en el procés de producció agrària a la nova correlació de forces sorgida en el si de la societat rural del desmantellament de l'Antic Règim.

1. L'enfonsament dels preus de vins i aiguardents

Durant els trenta anys posteriors a la Guerra del Francès, el sector agrari català veié com s'ensorraven els preus dels seus productes com a conseqüència dels següents factors:

a) la transmissió per la via del comerç internacional dels efectes de la caiguda dels preus agraris europeus;²

b) la pèrdua d'una part dels mercats colonials com a conseqüència de l'emancipació de les colònies continentals espanyoles a Amèrica³ i la fallida del model setcentista de relacions comercials;

* Universitat de Barcelona.

** Universitat de Barcelona.

1. Volem fer constar el nostre agraïment a R. Garrabou, J. Torras, P. Pascual, C. Sudrià i E. Tello per la paciència que han tingut de llegir i discutir amb nosaltres diversos esborranys del present treball. Els errors que pugui contenir, però, són de responsabilitat exclusiva dels qui el firmem.

2. Josep FONTANA, *La crisis agraria a comienzos del siglo XIX i sus repercusiones en España*, dins Àngel GARCIA SANZ i Ramon GARRABOU (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)* (Barcelona, Ed. Crítica, 1985), ps. 103-128.

3. Josep Maria FRADERA, *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)* (Barcelona, Crítica, 1987); Pere PASCUAL, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX* (Barcelona, Crítica, 1990), especialment les ps. 21-81. Específicament

c) la deflació generalitzada provocada pel descens d'arribades de metalls amonedables d'Amèrica per la raó expressada en l'anterior apartat.⁴

El sector vitivinícol va esdevenir un dels més afectats per la crisi, atès que la caiguda dels preus d'alguns dels seus productes fou més important que la d'altres sectors, com els cereals (quadre 1), per la qual cosa les relacions d'intercanvi empitjoraren per a les explotacions vitícoles.

Les sèries de preus vitícoles disponibles, sintetitzades en el quadre 1, donen una primera impressió sobre la profunditat de la depressió experimentada pel principal sector exportador català durant aquests anys.

QUADRE 1. *Mitjanes quinquennals dels preus del vi i l'aiguardent (1816-1845)*

	preus del vi (pta./carga)						preu de l'aiguardent		preu del blat a Lleida	
	Vilafranca		Sant Pere de Ribes		Figueres		Reus (lliures / carga)		(pta. / quartera)	
1816-1820	13,43	100	24,50	100	31,84	100	40,44	100	22,08	100
1821-1825	7,02	52	17,20	70	14,84	47	16,20	40	17,49	79
1826-1830	5,57	56	15,20	62	17,73	56	18,45	46	13,27	60
1831-1835	5,56	41	13,90	57	12,66	40	16,49	41	14,59	66
1836-1840	7,66	57	15,24	62	18,18	57			16,58	75
1841-1845	5,81	43	16,20	66	17,17	56			13,44	61
mitjana										
1816-1845	7,99		17,04		19,49				16,24	

Fonts: Preus del vi a Vilafranca, comptes de la Comunitat de Preveres de Vilafranca, Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès. Preus del vi a Sant Pere de Ribes, Albert BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)* (Barcelona, Ed. Nova Terra, 1968), ps. 286-292. Preus del vi a Figueres, Dolors ARMENGOL CUSTAL, *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX* (Figueres, Institut d'Estudis Ampurdanesos, 1979), ps. 122-123. Preus de l'aiguardent (varietat prova d'oli) a Reus, Jaume TORRAS ELIAS, *Aguardiente y crisis rural...*, op. cit., ps. 172-173.

La sèrie de la primera columna correspon a un producte de poca qualitat procedent dels cellers de la Comunitat de Preveres de Vilafranca del Penedès, el destí final del qual ben segur que deuria ser la destil·lació. Els vins a què fan referència les sèries de Sant Pere de Ribes i Figueres devien tenir una qualitat molt superior. Observem, en aquest sentit, que el preu mitjà del vi comercialitzat per la Comunitat de Preveres de Vilafranca durant el període 1816-1845 va ser de 7,99 pta./cg, molt inferior als preus de Sant Pere de Ribes i Figueres, que arriben a les 17,04 i 19,49 pta./cg, respectivament. Per la seva banda, el preu de l'aiguardent prova d'oli al mercat de Reus passà d'una mitjana anual d'unes 40

sobre la viticultura, vegeu Jaume TORRAS ELIAS, *Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832*, dins Àngel GARCIA SANZ i Ramon GARRABOU, (eds.), *Historia agraria de la España Contemporánea*, op. cit., ps. 151-173.

4. A més de les obres citades en les notes anteriors, vegeu Pere PASCUAL i Carles SUDRIA, *Quiebra colonial y ajuste monetario en España*, «Estudis d'Història Econòmica», 2 (Palma de Mallorca 1992), ps. 125-141.

lliures la carga durant el quinquenni 1816-1820, a una mitjana de 16,49 per al període 1831-1835. La caiguda és de quasi el 60%, similar, per altra banda, a la que experimentà el vi de la comunitat de Vilafranca.

Els preus dels vins de més qualitat (sèries de Figueres i de Sant Pere de Ribes del quadre 1) no sols van ser més alts al llarg dels trenta anys posteriors a la Guerra del Francès, sinó que, a més, van experimentar una caiguda menys important. D'un índex 100 per a la mitjana del quinquenni 1816-1820, els preus dels vins de Sant Pere i Figueres van passar a uns índexs de 66 i 55, respectivament, per a la mitjana corresponent al període 1841-1845. El preu del vi de Vilafranca, en canvi, queia, fins a un índex 43, corresponent a la mitjana dels preus dels anys 1841-1842-1843 (els únics anys del quinquenni 1841-1845 per als quals disposem d'informació).

Quins efectes va tenir sobre el sector vitivinícola una caiguda dels preus dels seus productes de la magnitud com la que acabem de descriure? Quines van ser les respostes del sector per adaptar-se a les noves condicions del mercat?

2. El creixement de la superfície vitícola entre 1815 i 1850

Malgrat l'enfonsament dels preus vitícoles, no sembla pas que la superfície agrícola ocupada per la vinya retrocedís durant el període considerat, com seria d'esperar. Ben al contrari, segons diverses informacions disponibles la vinya va conquerir terreny al bosc i altres conreus durant els primers decennis del segle XIX, de manera que cap a mitjan segle havia envaït una part important de la superfície agrària susceptible de ser conreada. A nivell del conjunt català, cap a 1860, la vinya representava el 32,33%, que es desglossa a nivell provincial de la manera següent: 51,77 en el cas de Barcelona, 22,56 en el de Girona, 19,10 per a Lleida i 38,20 per a Tarragona.⁵ Els percentatges a nivell provincial amaguen, però, importants divergències comarcals, tal com es comprova en el quadre 2.

QUADRE 2. *Grau d'especialització vitícola de diverses comarques catalanes vers 1860 (percentage de vinya sobre el total de la superfície conreada)*

Osona	1,12	Tarragonès	49,09
Berguedà	3,66	Alt Camp	52,87
Barcelonès	27,27	Baix Llobregat	54,50
Vallès Oriental	27,42	Garraf	62,13
Segarra	36,88	Bages	63,60
Alt Empordà	37,03	Anoia	66,58
Baix Camp	37,33	Alt Penedès	67,46
Maresme	46,30	Vallès Occidental	68,16

Fonts: reelaboració de les dades publicades per José LLOVET MONT-ROS, *Contribución al estudio general de la agricultura en la provincia de Barcelona*, dins *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas* (Barcelona 1943), ps. 4-85; Josepa CARDÓ, *L'evolució dels conreus del Camp de Tarragona a partir del s. XVIII* (Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1983); Ramon GARRABOU, *La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días*, tesi de llicenciatura (UB, 1962), ps. 176-181; Dolors ARMENGOL CUSTAL, *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX* (Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, 1979), ps. 106-107.

5. Ramon GARRABOU i Josep PUJOL, *El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX*, «Recerques», 19 (Barcelona 1987) ps. 80-82.

Les comarques de la nostra mostra que vers 1860 presenten un grau més elevat d'especialització vitícola són les de la zona pre-litoral, on la vinya sobrepassa en tots els casos el 50% de la superfície conreada. La vinya també té un paper destacat en l'estructura de conreus de les comarques de marina o litorals. En aquesta àrea, però, sembla que l'especialització ha perdut terreny respecte al segle XVIII, o fins i tot, respecte a finals del segle XVII. Això és el que es desprèn de la comparació dels percentatges de vinya sobre la superfície conreada d'algunes comarques en dos moments: a començaments del segle XVIII (segons les dades dels primers cadastres borbònics disponibles) i vers 1860.

QUADRE 3. *Evolució del conreu de la vinya a Catalunya entre començaments del segle XVIII i mitjan segle XIX*

Comarques	Percentatges de vinya sobre la superfície conreada	
	<u>vers 1720</u>	<u>vers 1860</u>
Segarra	6,93	36,88
Anoia	24,79	66,58
Alt Penedès	16,18	67,46
Maresme	51,04	46,30
Garraf	50,18	62,13
Alt Camp	33,83	52,87
Baix Camp	50,91	37,33
Tarragonès	44,12	49,09

Fonts: Les mateixes del quadre 2 i, a més, Emili GIRALT RAVENTÓS, *Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre del 1717 a l'època actual*, dins *Actas y comunicaciones de la 1ª Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedés y Conca d'Odena* (Martorell-Igualada, Imp. Bas, 1950), ps. 166-176; Salvador LLOVET, *De geografia agrària de la comarca del Maresme (Barcelona)*, dins «Estudios Geográficos», núms. 58-59 (Madrid 1955). El percentatge de l'Anoia del 1720 procedeix de l'elaboració pròpia de les dades d'una mostra de cadastres de principis del segle XVIII.

A la vista d'aquestes dades se'ns dibuixa, per tant, una cronologia del procés d'expansió de la viticultura a Catalunya en què, per a les comarques costeres (com ara el Maresme, el Garraf, el Tarragonès i el Baix Camp), seria decisiu el període anterior a l'establiment del cadastre borbònic (segona meitat del segle XVII), mentre que en les comarques pre-litorals (Anoia, Alt Penedès i Alt Camp) o fins i tot interiors (Segarra), la vinya hauria iniciat la seva expansió durant el segle XVIII per assolir els seus màxims en els anys previs a la invasió de la fil·loxera.⁶

Per tal de precisar més, hem intentat construir un indicador de la progressió anual de la vinya acudint a la documentació notarial i, en concret, als contractes de rabassa morta que, com és sabut, foren l'instrument jurídic que canalitzà per la via del dret les plantacions de vinya. Hem reconstruït una sèrie anual de rabasses escripturades a les notaries de Piera (Anoia) i Vilafranca del Penedès

6. Vegeu Emili GIRALT RAVENTÓS, *Evolució de l'agricultura...*, *op. cit.* i l'article de GARRABOU i PUJOL citat a la nota anterior.

(Alt Penedès). En el primer cas, des de 1720, i, en el segon, des de 1780, i fins a 1850 per a ambdues poblacions. Els resultats els podeu veure en el quadre següent:

QUADRE 4. *Rabasses escripturades a la notaria de Piera (1720-1850) i a les de Vilafranca del Penedès (1780-1850)*

	<i>Piera</i>		<i>Piera</i>	<i>Vilafranca</i>
1721-25	1	1781-85	42	77
1726-30	4	1786-90	50	201
1731-35	8	1791-95	102	417
1736-40	11	1796-1800	54	372
1741-45	22	1801-05	19	316
1746-50	37	1806-10	8 ¹	62 ¹
1751-55	41	1811-15	9 ²	60
1756-60	44	1816-20	74	714
1761-65	64	1821-25	117	508
1766-70	90	1826-30	95	464
1771-75	142	1831-35	115	419
1776-80	132	1836-40	58	234
		1841-45	262	458
		1846-50	180	419

¹ Aquesta xifra inclou les rabasses escripturades durant els anys 1806 i 1807. No tenim dades per als anys 1808 a 1810.

² Aquesta inclou només les rabasses escripturades durant el 1815.

Fonts: Protocols de la notaria de Piera dipositats a l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada i protocols dels notaris de Vilafranca del Penedès dipositats a l'Arxiu Històric d'aquella població.

Les dades procedents dels contractes escripturats a Piera ens apunten cap al període posterior a la Guerra del Francès com a decisiu en la implantació del conreu de la vinya en l'àrea d'influència d'aquesta població, situada al sud de l'actual comarca de l'Anoia i en contacte amb l'Alt Penedès. Entre 1721 i 1807 els notaris pierencs autoritzaren 863 contractes. A partir de 1815 i fins el 1850, el nombre de rabasses escripturades és de 910. La mitjana anual per al primer període és de 9,92 contractes; per al segon, és de 25,28.

Durant el període 1780-1850 els ritmes de l'escripturació de contractes de rabassa són força similars a les notaries d'ambdues poblacions. El nivell més baix correspon als anys vuitanta del segle XVIII. Els màxims s'assoleixen a Vilafranca durant els quinze anys posteriors a la Guerra del Francès, mentre que a l'àrea de Piera, tot i que també es dona un increment del volum de contractació durant el període de 1816-1830, serà durant els anys quaranta del segle XIX quan s'assoliran els nivells més elevats del període. Les plantades disminüïren notablement tant a l'Alt Penedès com al sud de la comarca de l'Anoia durant el decenni corresponent a la Guerra dels Set Anys.

Es podria pensar que l'increment del volum de rabasses des de finals del segle XVIII que s'observa en el quadre 4 correspon a un procés general de renovació de contractes o de replantada de les vinyes que s'havien plantat durant els primers decennis del segle XVIII. Però cal tenir present diverses consideracions. No

hem d'oblidar que la pràctica dels capficats allargava la vida dels ceps i, conseqüentment, la vigència de la rabassa, de manera gairebé indefinida. Per altra part, la informació extreta de les rabasses no deixa lloc a dubtes. Com es pot veure en el quadre 5, les concessions a rabassa fan referència majoritàriament a terres ermes i boscoses i, quan es tracta de terres vitícoles, sovint es fa constar en el mateix contracte que la plantació s'havia iniciat poc temps abans de l'escripturació.

QUADRE 5. *Tipus de terrenys establerts a rabassa morta*⁷ (en tants per %)

Notaries de Vilafranca del Penedès			Notaria de Piera			
	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>
1815	70,69	29,31				
1820	57,34	42,66		1816-20	66,27	29,60
1825	72,09	27,91		1821-25	66,22	30,04
1830	36,24	63,76		1826-30	67,32	31,92
1835	59,73	28,96	11,31	1831-35	62,41	37,59
1840	38,88	17,69	43,43	1836-40	67,66	32,34
1845	67,22	20,5	21,28			
1850	63,87	36,13				

1 (superfície no vitícola); 2 (superfície vitícola); 3 (no s'especifica)

Font: Per a Vilafranca, Arxiu de Protocols Notarials i Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès; per a Piera, Arxiu de Protocols i Arxiu Històric Comarcal d'Igualada.

En la mostra de rabasses de Vilafranca del Penedès, en el 58,26% dels contractes, es tracta de terres no vitícoles i destaca, per exemple, l'any 1825, quan el 72% dels contractes escripturats afecten terrenys no vitícoles. En les rabasses escripturades a Piera entre 1815 i 1840 aquest percentatge puja fins al 65,98% dels contractes.

Per altra banda, si bé es podria objectar que l'increment de l'escripturació de contractes de rabassa no necessàriament havia d'implicar un augment similar de l'àrea vitícola, si la superfície cedida en cada contracte tendeix a disminuir amb el temps, en les mostres de contractes amb què treballem, la superfície mitjana contractada no va experimentar variacions substancials. A Vilafranca, durant el període que va de 1815 a 1850 va oscil·lar entre els 2,47 jornals per rabassa de 1820 i els 3,99 de 1840. A Piera les rabasses que presenten una superfície mitjana contractada més baixa són les del quinquenni 1821-1825 (2,03 jornals/rabassa), mentre que és durant els anys 1826-1830 quan la superfície cedida en cada contracte és més gran (2,74 jornals/rabassa). Per tant, la variació de les *ratios* va ser pràcticament irrellevant al llarg dels anys considerats.

L'increment de l'àrea ocupada per la vinya, que sembla poder deduir-se

7. El gran volum de contractes escripturats a Vilafranca durant el període considerat ha impedit que els poguéssim llegir tots i hem hagut de triar-ne una mostra formada per les rabasses dels anys 1815, 1820, 1825, 1830, 1835, 1840, 1845 i 1850. Per la notaria pierenca van passar molts menys contractes, cosa que ens ha permès treballar-los tots, excepte els dels anys 1821 i 1822, dels quals s'han perdut els protocols.

d'aquest augment de contractes de plantada, es veu confirmat per les dades procedents dels cadastres i els amillaraments pierencs i d'altres poblacions disponibles. Al mateix municipi de Piera, la superfície plantada de vinya hauria passat de representar, sobre el total de superfície cultivada, el 36,83% el 1787 al 87,29% el 1853, dinàmica que no sembla que estigui tampoc en desacord amb la seguida per un municipi tan representatiu de la comarca de l'Alt Penedès com Sant Sadurní d'Anoia, on la fase decisiva de l'especialització vitivinícola també correspon als darrers decennis del segle XVIII i a la primera meitat del XIX.

QUADRE 6. *Evolució en l'estructura de conreus a Piera i Sant Sadurní d'Anoia. Segle XVIII i primera meitat del segle XIX (en tants per %)*

	Piera (Anoia)			Sant Sadurní d'Anoia (Alt Penedès)		
	1724	1770	1853	1717	1771	1860
Cereals	60,13	51,68	8,23	70,60	43,05	6,61
Vinya	24,70	34,81	87,29	28,80	52,00	91,81
Oliveres	14,17	12,38	3,64		2,15	1,33
Regadiu	0,99	1,12	0,84	0,60	0,80	0,25
Fruiters					2,00	1

Fonts: Montserrat COSTA VIA, *Sant Sadurní d'Anoia. Un perfil socio-econòmic (1771-1816)* (Sant Sadurní 1989), ps. 48 i 49. Les dades de mitjan segle XIX procedeixen de la tesi en curs d'elaboració de J. Colomé. Les dades de Piera s'han extret dels cadastres de 1724 i 1771 dipositats a l'Arxiu Municipal d'aquella població i les de 1853 de l'amillament (ACA, Hisenda Territorial, reg. 1041).

Arribats en aquest punt se'ns planteja un interrogant difícil de respondre. Com s'explica que sigui precisament en el període en què els preus del vi experimenten una forta caiguda, quan s'intensifiquin els esforços encarats a l'afermament de l'especialització vitivinícola en importants àrees del pre-litoral català? Per quines raons coincideix la davallada dels preus —especialment desfavorable als preus del vi— posterior a la invasió napoleònica amb un període d'intensificació de les plantades de vinya? Considerem que l'explicació a aquesta contradicció aparent s'ha de cercar, principalment, en factors com ara la major rendibilitat del conreu de la vinya respecte a possibles conreus alternatius i en la millora de la qualitat del producte final.

3. La vinya, el conreu més rendible

No sembla agosarat partir de la hipòtesi segons la qual l'expansió de la vinya és determinada per la seva major rendibilitat respecte els conreus alternatius (especialment els cereals). Amb la finalitat d'entendre les diferents estratègies que podia adoptar una explotació pagesa davant l'enfonsament dels preus del vi creiem oportú comparar els resultats d'explotació d'una hectàrea de terra ocupada per vinya amb una dedicada als cereals. A l'hora de realitzar aquest exercici, cal tenir en compte diferents variables:

1. L'evolució del preu del vi de qualitat, del vi per a fassina i del blat (Pi). Les dades utilitzades són: el preu del vi de Sant Pere de Ribes per a la producció vínica de qualitat, i les sèries elaborades per al vi i el blat comercialitzats per la Comunitat de Preveres de Vilafranca. A l'hora de realitzar els càlculs sembla oportú utilitzar la mitjana dels preus obtinguts entre 1820 i 1830, amb la finalitat de copsar quines eren les expectatives que s'oferien als propietaris en plena davallada dels preus. Els valors utilitzats en aquests supòsits són:

Blat	14,63 pta./quartera
Vi de qualitat	16,09 pta./carga
Vi per a fassina	7,31 pta./carga

2. La producció mitjana per hectàrea (Qi). La font documental utilitzada a l'hora de calcular aquesta variable ha estat el model de cartilla avaluatòria del municipi de la Granada, a la comarca de l'Alt Penedès.⁸ En aquest apartat s'han tendit a diferenciar les diferents qualitats assignades als terrenys, per tal de copsar millor les diverses estratègies que es plantejaven als propietaris. En el cas dels cereals sembla assenyalat considerar que en la primera meitat del segle XIX, en les terres de secà del Penedès predominava el guaret bianual i, per aquesta raó, els rendiments amb què operem fan referència a mitja hectàrea. Respecte de la vinya, ens veiem obligats a utilitzar els mateixos valors per a tota mena de vinya, sigui amb una producció de qualitat o amb una altra destinada a la fassina. Els valors utilitzats són els que mostra el quadre 7.

QUADRE 7. Rendiments per Ha dels cereals i el vi

<u>Cereals</u>		<u>Vinya campà</u>	
1 ^a qualitat	8,16 Q/Ha	a/Blat	
2 ^a qualitat	6,12 Q/Ha	1 ^a qualitat	4,08 Q/Ha
3 ^a qualitat	5,1 Q/Ha	2 ^a qualitat	3,06 Q/Ha
		3 ^a qualitat	2,04 Q/Ha
<u>Vinya espessa</u>		<u>b/Vi</u>	
1 ^a qualitat	24,5 Cg/Ha	1 ^a qualitat	20,42 Cg/Ha
2 ^a qualitat	15,31 Cg/Ha	2 ^a qualitat	16,33 Cg/Ha
3 ^a qualitat	19,29 Cg/Ha	3 ^a qualitat	12,25 Cg/Ha

Fonts: Esmentades en el text.

3. Els jornals de plantació per una hectàrea de vinya (Wp), aproximadament uns 437,74, que comprenen la roturació del terreny (200 jornals/Ha), la plantació (176 jornals/Ha) i altres inversions en treball complementaris (61,74 jornals/Ha), com, per exemple, restituir els ceps que no han arrelat.⁹ Cal assenyalat

8. Arxiu Bibliogràfic Pere Regull, Museu de Vilafranca del Penedès, lligall amillaraments.

9. R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER, *Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX)*, dins R. GARRABOU (ed.), *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea* (Madrid, MAPA, 1992), p. 81.

que a l'hora de realitzar els càlculs, hem cregut oportú distribuir el cost d'aquests jornals entre els cinquanta anys que acostuma a tenir de vida una vinya.

4. Els jornals necessaris en una hectàrea de terra en plena producció (W) també corresponen als expressats en la *Cartilla* de la Granada. En aquest document s'indiquen els diversos treballs que al llarg de l'any es feien a la vinya i a les terres sembrades i hi consta el seu valor monetari. Malgrat que les dades utilitzades corresponen a una data relativament tardana respecte del període que ens ocupa, l'aproximació que es pretén obtenir, malgrat les simplificacions a què es troba exposada, pot resultar força representativa, ja que en els càlculs s'han anul·lat aquells treballs que, com l'ensofrat i el sulfatat, es varen introduir a mitjan segle, i es comptabilitzen, tan sols, els treballs que es realitzaven en una vinya en plena explotació en la primera meitat del segle XIX. Pel que fa als salaris monetaris, aquests es varen mantenir estables fins a la dècada dels anys setanta, i qualsevol oscil·lació afecta tant els treballs vitícoles com els cerealícoles.¹⁰ Els costos monetaris obtinguts són els que figuren en el quadre 8.

QUADRE 8. *Costos monetaris (en pta.) de l'explotació d'una Ha de terra segons el conreu*

<i>Cereals</i>		<i>Vinya campà</i>	
1 ^a qualitat	62,03	a/ Blat	
2 ^a qualitat	62,03	1 ^a qualitat	30,43
3 ^a qualitat	62,03	2 ^a qualitat	30,43
		3 ^a qualitat	30,43
<i>Vinya espessa</i>		<i>b/ Vinya</i>	
1 ^a qualitat	114,36	1 ^a qualitat	50,09
2 ^a qualitat	105,68	2 ^a qualitat	75,84
3 ^a qualitat	90,87	3 ^a qualitat	69,72
		<i>c/ Total</i>	
		1 ^a qualitat	80,52
		2 ^a qualitat	75,84
		3 ^o qualitat	69,72

Fonts: Citades en el text.

5. La renda de la terra (Rt) expressada en una part proporcional de la collita, tal com correspon a les rabasses, per a la vinya, i a la parcel·leria en els cereals. Al llarg dels anys 1820 i 1830 sembla que el percentatge més representatiu és el d'una tercera part de la producció, que el rabasser, en el cas de la vinya, o parcer, en el dels cereals, havia de lliurar al propietari.¹¹

6. El cost de reposició experimentat pel capital fix (AM). El càlcul d'aquesta

10. Sobre l'evolució dels salaris agrícoles a Catalunya, consulteu R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOMÉ, *Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)*, «Recerques», 24 (Barcelona 1991), ps. 23-51.

11. El 1820, els contractes de rabassa que paguen com a cens una tercera part de la collita representen el 48,27 % del total de rabasses contractades, el 1825 el 47,36 % i el 1830 el 54,54 % (J. COLOMÉ, *Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta*, «Estudis d'Història Agrària», 8, Barcelona 1990, p. 138).

variable s'obté de les informacions publicades per Pere Pascual sobre una explotació de la comarca de l'Anoia. Segons les dades d'aquesta explotació, el cost de reposició i *inputs* com la llavor representen un valor aproximat al 33% de les despeses salarials,¹² mentre que en el cas de la vinya, on els *inputs* tenen menys pes, hem cregut oportú rebaixar el percentatge fins al 23%.

7. Les contribucions pagades a l'estat i el municipi (Ct), que l'any 1820 representaven, segons Guillem Olivé, *el 3,6% de la producció bruta*.¹³

Una vegada definides les variables a tenir en compte, cal precisar els diferents models d'explotació agrària pels quals podia optar un propietari en el primer terç del segle XIX: el conreu directe o cedir l'explotació a rabassa o parceria.

En el cas del conreu directe, l'ingrés (Ym) seria resultat del preu (Pi) que s'obté per la producció bruta (Qi). Per calcular el benefici (π), cal restar de l'ingrés el cost de producció (Cp), que és el resultat de la suma dels salaris (W) i el cost de reposició (AM). Si a (π) li deduïm les contribucions que ha de satisfer a l'estat i al municipi (Ct), obtenim (π'), de manera que:

$$\begin{aligned} I_m &= P_i Q_i \\ \pi &= I_m - C_p \\ \text{on } C_p \text{ equival a:} \\ &\quad \text{i/ vinya: } W_p + W + AM \\ &\quad \text{ii/ cereals: } W + AM \\ \pi' &= \pi - Ct \end{aligned}$$

Quan l'explotació agrària es basa en la cessió de terres a rabassa o parceria, la renda de la terra expressada en termes monetaris (Rtm) que obtindria el propietari es calcula multiplicant la renda en termes físics (Rt) pel preu (Pi):

$$\pi = R_t P_i$$

Mentre que l'ingrés del rabasser o parcer procedeix del preu que obté per la part de l'excedent que li resta una vegada s'exclou la renda de la terra, i el benefici, igual que en el conreu directe, s'obté de restar el cost de producció, en primer lloc, i la contribució territorial, després, a l'ingrés

$$\begin{aligned} I_m &= (Q_i - R_t) P_i \\ \pi &= I_m - C_p \\ \pi' &= \pi - Ct \end{aligned}$$

Els resultats d'aquestes formulacions es poden observar en el quadre 9.

12. Pere PASCUAL, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX* (Barcelona 1990), p. 46.

13. Pere PASCUAL, *op. cit.*, p. 14.

QUADRE 9. Resultats d'explotació d'una hectàrea de terra (en pta.)

conreu —>	cereal		vinya espessa		vinya campà	
	blat	vi per a fassina	vi per a exportar	vi per a fassina	vi per a exportar	
<i>1. Conreu directe</i>						
1 ^a qualitat	32,6	4,5	219,6	109,6	252,5	
2 ^a qualitat	8,8	-41,7	87,8	42,2	180,4	
3 ^a qualitat	-10,5	-31,5	90,2	6,6	110,3	
<i>2. Conreu indirecte</i>						
<i>2.1. Propietari</i>						
1 ^a qualitat	39,7	59,6	131,4	69,6	129,4	
2 ^a qualitat	29,8	37,3	82,1	54,7	102,5	
3 ^a qualitat	24,8	34,8	76,6	39,7	75,4	
<i>2.2. Parcer/rabasser</i>						
1 ^a qualitat	-6,9	-46,6	88,2	10	123	
2 ^a qualitat	-26	-79	5,7	8,9	77,9	
3 ^a qualitat	-35,4	-65,5	14	-33,1	34,6	

Fons: citades en el text

Aquest quadre ens suggereix algunes reflexions.

- Els millors resultats els obtenien aquelles explotacions dedicades a la producció vinícola de certa qualitat, mentre que les que feien vi per a fassina presentaven un compte d'explotació negatiu per al rabassaire i per a aquell propietari que optés pel conreu directe.

- Els resultats de les explotacions cerealícoles, tot i el guaret, eren superiors als de les vinícoles vinculades a la fabricació d'aiguarent, però molt inferiors als que s'asseguraven aquelles que produïen vi per a exportar.

- L'opció de la vinya campà tenia diversos avantatges tant per a propietaris com per a rabassaires. Al productor pròpiament dit, el rabassaire li permetia disposar d'una quantitat de gra que podia alleugerir les seves condicions de reproducció en una època en què, com ja s'ha assenyalat en parlar dels preus, els termes d'intercanvi es giren en contra de la seva producció principal (el vi). Per al propietari també seria interessant l'alternativa de la vinya campà. En cas de conreu directe, els resultats són clarament favorables en la vinya campà, donada la menor exigència de treball. Si en la terra cedida el conreu és la vinya campà, la renda en termes monetaris que ingressarà el propietari serà clarament superior a si només s'hi fa cereal; la renda serà lleugerament superior al cas de la vinya espessa amb producció destinada a la fassina, i similar en el supòsit de vinya espessa amb producció de qualitat superior.

- L'opció més rendible per al propietari, però, seria la d'emprendre el conreu directe de les seves terres, combinant el conreu de cereals amb el de vi de qualitat. Sabem, però, que els propietaris de les regions vitícoles (majoritàriament pagesos benestants que per raons diverses havien acumulat patrimonis molt extensos des dels segles medievals) no es van decantar per aquesta alterna-

tiva.¹⁴ Les raons del perquè van preferir ampliar l'àrea conreada dels seus masos cedint terres a rabassa, en lloc d'utilitzar mà d'obra ajornalada, són complexes. Voldríem assenyalar-ne algunes.

a) En primer lloc, segurament, trobaríem la voluntat de traspasar els riscos inherents a la producció agrícola als pagesos als quals cedien la terra.

b) La renúncia a l'explotació directa dels propietaris també venia donada perquè no volien o no podien fer cara als costos monetaris de plantació derivats de l'elevada exigència de mà d'obra de les tasques de desboscament i roturació del terreny quan es tractava de convertir en superfícies vitícoles erms o boscos.

c) La decisió de cedir terres a rabassa s'ha d'entendre dins l'estratègia global de reproducció de les unitats d'explotació (masos) d'aquesta pagesia benestant. En una conjuntura fortament deflacionista com la del període que estem considerant, en la qual, a la vegada que el diner era escàs, les exigències fiscals van créixer considerablement, la cessió de terres a rabassa els serveix per equilibrar el seu *compte en diner*¹⁵ per mitjà de la comercialització del vi procedent de les parts de fruits que els pagaven els rabassaires.¹⁶

d) Finalment, cal que tinguem present l'orientació rendista d'una part dels components d'aquest grup de pagesos benestants que tenien en molts aspectes un comportament mimètic respecte a la noblesa tradicional.¹⁷

4. El dilema de la qualitat

De les línies anteriors es desprèn que la rendibilitat d'aquelles explotacions que s'orientaven cap a la producció de qualitat era molt superior a la d'aquelles que no tenien altra alternativa que vendre la seva collita al destil·lador local. Caldria esperar, per tant, que una de les primeres reaccions dels productors davant de l'ensorrada dels preus experimentada pel conjunt dels productes del sector i la impossibilitat de substituir la vinya per altres conreus (donada la baixa rendibilitat dels substituïts o la impossibilitat legal de realitzar-ho si es tractava d'un rabassaire) consistís a millorar tant com fos possible la seva producció.

14. Vegeu Llorenç FERRER ALÓS, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987).

15. Tal com ha posat de manifest P. Pascual, les masies portaven una mena de doble comptabilitat: en espècie i en diner. Al compte en espècie les entrades provenien, sobretot de les collites. Les sortides eren fonamentalment la llavor i l'autoconsum familiar. Al compte en diner les entrades provenien de la comercialització de la part de la collita no autoconsumida ni utilitzada per reproduir el procés de producció. Servien per atendre despeses tan diverses com dots, contribucions, soldades de mossos, pastors, etc. L'equilibri de cada un d'aquests comptes garantia la reproducció de l'explotació (P. PASCUAL, *Agricultura i industrialització...*, op. cit., ps. 43-81).

16. Pere PASCUAL, *Agricultura...*, op. cit., p. 43 i ss.

17. La decisió del propietari Salvador Marrugat Boldú podria ser il·lustrativa d'aquest comportament. Marrugat, durant els vint-i-cinc anys posteriors a l'acabament de la Guerra del Francès, va cedir a rabassa morta una bona part del seu extens patrimoni de Piera. El 26 d'agost de 1842, quan ell ja residia a Barcelona, va arrendar a Pere Subirats, Joan Parent (pagesos-propietaris de Pierola) i Pere Civit (tender de Piera), el cobrament de censos, lloguers de cases, i les parts de fruits que li havien de pagar els seus rabassaires i masovers de Piera, pel preu de 8.375 lliures catalanes i el termini de 5 anys (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, not. Odena).

Alguns indicis ens fan pensar que ja a finals del segle XVIII, quan els preus relatius s'havien girat en contra del vi,¹⁸ s'iniciaren esforços importants de cara a aconseguir un producte de major qualitat que pogués ésser col·locat en el mercat sense passar per la fassina. Les vendes del vi d'algunes collites de finals del segle XVIII i dels primers anys del XIX de la primícia corresponent a les parròquies de Sant Pere de Pierola i Sant Martí de Tous, ambdues situades a l'actual comarca de l'Anoia, ens permeten especular sobre aquesta qüestió. A Tous, població situada a les rodalies d'Igualada, la capital comarcal, el vi que s'obtenia era de molt poca qualitat i, ben segur, es destinava a aiguardent.¹⁹ La seva cotització sempre fou molt inferior a la del vi que venia el rector de la parròquia de Pierola. La primícia d'aquesta segona població es comercialitzava en el mateix mercat català i només en ocasions excepcionals es recorria a la destil·lació.²⁰ El preu mitjà de venda de les collites era molt superior al de Tous i similar al preu al qual, segons P. Vilar, l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona comprava el vi per al consum de la institució. Vegeu-ho en el quadre 10.

Aquesta preocupació per la qualitat del producte final posat en el mercat sembla que s'accentuà durant els anys posteriors a la invasió napoleònica. Després de la Guerra del Francès proliferà la publicació de textos divulgatius de tècniques de conservació i millora del vi, entre els quals destaquen els treballs de Francesc Carbonell i Bravo.²¹ El més important, però, és que aquesta preocupació per la qualitat del producte que es comercialitzava —que, en darrer terme, tenia per objectiu evitar la destil·lació i obtenir un preu més remunerador— es manifesta fins i tot a nivell de les unitats productives més elementals. En una lli-

18. Enric TELLO ARAGAY, *Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del antiguo régimen en Cataluña*, dins «Noticiario de Historia Agraria», núm. 4, ps. 292 i 309.

19. A les respostes als qüestionaris de finals del segle XVIII s'insisteix en l'escassa qualitat dels vins produïts en els pobles de la rodalia d'Igualada. Segons aquests informes, el destí d'aquests vins era l'autoconsum i la fabricació d'aiguardent. El 1770 es deia que el vi de la zona d'Igualada «*es de inferior calidad. Que se consume en la villa*». El 1788, a les respostes al qüestionari de Zamora del partit d'Igualada, es feia constar que «*en dicho partido de Igualada es inferior la calidad de los vinos, a excepcion de Capellades y la Pobra, que es mediano; [...] no se deja de saber el modo de beneficiar el [...] vino del qual se haze mucho aguardiente*» (J.M. TORRAS RIBÉ, *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els «qüestionaris de Francisco de Zamora»*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, ps. 263 i 340). En la resposta a un qüestionari del bisbat de Vic, el capellà de Clariana, població pròxima a Tous, contesta que el vi que rep de delme i primícia «és de infina espècie que's ven a 1 ll. la carrega» (A. Episcopal de Vic. A. Parroquial de Clariana. llig. Q-2).

20. Segons les mateixes llibretes de delmes i primícies, el vi de la rectoria de Pierola es venia principalment en el mercat barceloní i a traginers procedents de la Garrotxa, Osona i la Cerdanya. Els compradors més habituals eren «taberners» de Barcelona i traginers de les comarques esmentades que s'emportaven el vi en petites quantitats a bast amb les seves cavalleries. Vegeu Josep TÈRMENS SAMSÓ i Francesc VALLS JUNYENT, *La Guerra del Francès en un poble de la comarca de l'Anoia. «Notas» del Dr. Pere Solanllonch, rector de Pierola*, dins «Miscellanea Aqualatensis», 4, (Igualada, CECI, 1987), ps. 113-151.

21. Francesc CARBONELL i BRAVO, *Nuevo método económico de destilar el vino con el aparato de don Juan Jordana* (Barcelona 1816); *Arte de hacer y conservar el vino, con una nota acerca de la fabricación de vinagre* (Barcelona 1820); *Adición al apéndice del arte de hacer y conservar vino* (Barcelona 1824); *Nuevo aparato para mejorar la cosecha de vino, o sea, suplemento al arte de hacer y conservar el vino* (Barcelona 1830); *Manual de la fabricación del vino y del vinagre ...* (Barcelona 1832). Sobre la bibliografia agronòmica apareguda durant el segle XVIII i la primera meitat del XIX, vegeu Braulio ANTÓN RAMÍREZ, *Diccionario de bibliografía agronómica de toda clase de escritos relacionados con la agricultura* (Madrid, Impr. de Rivadeneyra, 1865).

breta de notes d'un mas de la mateixa parròquia de Pierola s'hi apuntaren, durant els anys vint del segle passat diverses, receptes i consells per reforçar el vi i per millorar-ne la conservació.²²

QUADRE 10. *Preus del vi a Tous, Pierola i Barcelona (1787 - 1804) (en sous/carga)*

	<i>Pierola</i>	<i>Tous</i>	<i>Barcelona</i>
1787	42,5	s.d.	72,15
1788	80,2	s.d.	106,42
1793	98,8	s.d.	165,98
1794	102,7	s.d.	176,45
1799	s.d.	52,5	153,22
1800	116,4	75,0	140,82
1801	200,0	100,0	203,88
1802	134,8	100,0	165,90
1803	73,8	50,0	110,92
1804	57,3	s.d.	69,30

Font: Llibretes de la primícia de la parròquia de Pierola dels anys corresponents (A. Diocesa de Barcelona); informe sobre la primícia de Tous (ACA. Monacals procedents d'Hisenda, lligall gran núm. 282); Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna* (Barcelona, Eds. 62), vol. III, p. 421. Hem reelaborat la sèrie de Barcelona transformant els preus per anys naturals que va publicar Vilar en preus per anys agrícoles fent la mitjana del preu del vi del darrer trimestre de cada any natural i dels tres primers trimestres de l'any següent. Com que les cotitzacions de Tous i Pierola es referien a collites i no a anys, l'ajustament de la sèrie de Barcelona a anys agrícoles permet una major precisió en les comparacions.

Aquesta reorientació del sector vitícola català cap a la producció de vins de major qualitat susceptibles de ser, fins i tot exportats, sense el pas previ de la seva conversió en aiguardent, resta de manifest quan comparem les trameses de vi cap a Amèrica fetes des del port de Barcelona a finals del segle XVIII i cap al 1840.

QUADRE 11. *Exportacions de vins i aiguardents cap a Amèrica des del port de Barcelona*

	<i>pes en roves</i>		<i>(2)x100/(1)</i>	<i>%</i>	
	<i>fnals segle XVIII</i>	<i>1842-1843</i>		<i>fnals segle XVIII</i>	<i>1842-1843</i>
	<i>(1)</i>	<i>(2)</i>			
Aiguardent	159.107	92.300	58,01	52,63	7,52
Vi blanc	1.765			0,58	
Vi negre	141.437			46,79	
Vi (total)	143.202	1.134.768	792,42	47,37	92,48
Total	302.309	1.227.068	405,90	100	100

Font: Les dades de finals del segle XVIII procedeixen de l'elaboració de les que va publicar P. VILAR a *Catalunya...*, op. cit., vol. IV, ps. 547-619. Les dades de 1842-1843 són de P. MADDOZ, *Diccionario Geográfico y Estadístico de España y sus Posesiones de Ultramar* (Madrid 1846), tom III, ps. 562-563.

22. Llibreta de notes de la família Pascual. Arxiu familiar.

La pèrdua d'importància de l'aiguardent respecte al vi en l'exportació barcelonina és ben evident. En pes, l'aiguardent que sortia del port de Barcelona cap a Amèrica vers el 1842 era quasi la meitat de l'enviat a les colònies americanes uns cinquanta anys abans. En el decurs d'aquest mateix mig segle, el pes de les trameses de vi cap al Nou Continent es va multiplicar quasi per vuit.

En el curs de la primera meitat del segle XIX es va produir, per tant, una profunda transformació interna del sector vinícola català marcada per l'esforç per a l'obtenció d'uns vins i destil·lats²³ de bona qualitat més apreciats en el mercat. Encara desconeixem molts dels trets fonamentals d'aquesta reestructuració. Intuïm, però, la seva importància com a resposta d'un sector especialment afectat per la difícil conjuntura per la qual travessà l'agricultura catalana durant els tres decennis posteriors a la Guerra del Francès.

5. *El marc social: liquidació del règim senyorial i consolidació d'una nova classe propietària*

Cap a 1850 el volum de l'excedent detret de les collites pageses en concepte de renda feudal havia disminuït fins a esdevenir pràcticament nul.²⁴ L'activitat legislativa dels governs posteriors a la mort de Ferran VII va donar el cop de gràcia al règim senyorial català, que des d'alguns decennis abans suportava el desgast que suposava la negativa força generalitzada a pagar delmes i altres drets de naturalesa feudal.²⁵ Diversos autors han assenyalat com al darrere de la defraudació de drets feudals hi havia la fiscalitat d'una hisenda estatal en bancarrota que maldava per mossegar una porció creixent de l'excedent pagès.²⁶ Els pagaments al fisc, però, s'havien de fer en diner a diferència dels tributs entregats a la vella

23. La fabricació d'aiguardent també va experimentar en aquest període millores importants que van repercutir en la qualitat final dels destil·lats. Antoni Martorell Panyellas, en la seva narració sobre el Penedès en el segle passat, comenta que va ser precisament cap a finals dels anys trenta que s'introduïren a Vilafranca nous aparells per a la destil·lació que van fer possible l'obtenció d'esperits de 35º Cartier (Antoni MARTORELL PANYELLAS, *L'economia del Panadès en lo segle XIX*, dins *El Penedès en el segle XIX* (Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista, 1902, ps. 197-198).

24. Sobre l'evolució de la renda feudal durant aquest període continua essent de consulta obligada el treball de Montserrat CAMINAL i altres, *Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835)*, «Recerques», 8 (Barcelona 1978), ps. 51-72.

25. Sembla ser que durant la Guerra del Francès es produïren negatives força generalitzades al pagament de delmes i altres drets d'origen feudal o senyorial. Vegeu, per exemple, Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)* (Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976), ps. 77-92. La cosa però es veu que venia de lluny. R. Arnabat ha documentat un increment de la conflictivitat senyorial des de finals del segle XVIII al Penedès (Ramon ARNABAT MATA, *Notes sobre la conflictivitat senyorial al Penedès (1759-1800)*, «Estudis d'Història Agrària», 8, Barcelona 1990, ps. 101-122). Vegeu també A. COTS, *Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya. 1751-1808*, «Estudis d'Història Agrària», 4 (Barcelona 1984), ps. 241-268.

26. Vegeu Josep FONTANA, *Crisi camperola i revolta carlina*, «Recerques», 10 (Barcelona 1980) ps. 7-16; Jaume TORRAS ELIAS, *Liberalismo y rebeldia campesina 1820-1823* (Barcelona, Ed. Ariel, 1976), especialment el capítol titolat *Política tributaria y descontento campesino durante el Trienio Constitucional*. Del mateix autor, el tantes vegades citat *Aguardiente y crisis rural...*, *op. cit.*; Pere PASCUAL, *Agricultura i industrialització...*, *op. cit.*, p. 69 i ss. i especialment la p. 75.

classe nobiliària que majoritàriament s'efectuaven en espècie. L'increment de la pressió fiscal, per tant, va accelerar la desintegració del vell ordre feudal per la negativa a pagar drets feudals d'una pagesia que necessitava col·locar en el mercat la producció que abans destinava a atendre el pagament de drets feudals, per obtenir un diner amb què pagar els impostos. L'augment de les exigències fiscals en una conjuntura fortament deflacionista com la que es va donar a partir de 1818 creiem que va estimular el procés d'especialització en un conreu comercial com la vinya en què es trobaven immerses determinades àrees de Catalunya.

En les planes següents trobareu algunes especulacions sobre com afectaren el procés d'especialització vitivinícola que hem vingut caracteritzant, el desmantellament de les últimes reminiscències del sistema feudal, l'emergència d'una nova correlació de forces al camp fruit de la reforma agrària liberal i l'augment de la pressió fiscal.

En aquelles àrees on la rabassa predominava com a forma contractual de cessió de la terra, la desaparició de la sostracció feudal degué afavorir els propietaris —emfiteutes benestants que controlaven extensions importants de terra. Aquests deixaren de pagar els censos que gravaven els seus masos a la vegada que incrementaren el volum de renda que rebien dels seus rabassers, establerts en aquests masos, ja que les terres cedides a rabassa deixaven de pagar delmes i altres rendes de caràcter feudal proporcionals a la collita. Al seu torn, els rabassaires amb concessions anteriors a la desaparició definitiva de la renda feudal degueren veure's afavorits per l'increment de producció de què podien disposar, en quedar-se ara amb una part important d'aquell producte que abans passava a mans feudals. En altres paraules, en el cas de les rabasses pactades abans de la liquidació del règim feudal, amb la desaparició del pagament de tributs com el delme o altres en forma de part alíquota de collita, el producte que abans anava a parar a mans dels perceptors d'aquests drets es repartiria ara entre el propietari i el rabassaire en la proporció que s'havia establert que es repartirien els fruits en el contracte de rabassa. La comercialització d'aquest producte els permetria restaurar l'equilibri dels respectius *comptes en diner* alterat per l'increment de les exigències fiscals. Vegem-ho a partir del plantejament del supòsit següent.

En el cas d'una rabassa —entesa com a un peça de terra plantada de vinya en què el rabassaire estava obligat a pagar al propietari una part dels fruits que collia en aquesta terra— pactada abans de 1800, en la qual el volum total de producció en termes físics era igual a 100 unitats, el rabassaire, cap al 1800, podia disposar-ne de 66,08, mentre que cap al 1850 aquesta xifra havia pujat fins a 80. Per la seva part, el propietari de la terra (emfiteuta al seu torn del senyor feudal el 1800) obtenia una renda de 16,52 unitats en aquesta rabassa en aquesta data, mentre que cap al 1850, la seva renda havia pujat fins al voltant de les 20 unitats.

Si suposem que cap al 1800 el volum total de producció obtingut en aquesta rabassa cada any (anomenat Q_i) era de les expressades 100 unitats, calcularem la producció que resta en mans del rabassaire (I) a partir de les hipòtesis següents. Segons Guillem Oliver,²⁷ la renda feudal (R_f) s'emportava el 17,4% de la collita bruta. La renda de la terra (R_t), per tant, era igual al que restava del producte total una vegada pagada la renda feudal, dividit per cinc (atès que la

27. Vegeu Pere PASCUAL, *Agricultura...*, op. cit., p. 14.

fórmula més habitual de pactar la partició de fruits a finals del segle XVIII era la cinquena):

$$(1) \quad R_t = (Q_i - R_f) / 5$$

en el nostre supòsit:

$$R_t = (100 - 17,4) / 5 = 16,52$$

Finalment, la producció que restava en mans dels pagès (I) s'expressa segons la igualtat següent:

$$(2) \quad I = Q_i - (R_f + R_t)$$

és a dir:

$$I = 100 - (17,4 + 16,52) = 66,08$$

Cap al 1850, amb la pràctica desaparició de la renda feudal, la distribució del producte agrari d'aquesta hipotètica rabassa hauria variat substancialment. Si suposem que les càrregues feudals havien desaparegut fins a esdevenir equivalents a 0 —tot, i que és possible que en alguns llocs el feudalisme encara cuegés i, fins i tot, aconseguís mossegar una part gens despreciable de l'excedent pagès—,²⁸ propietaris i rabassaires es repartien de manera quasi proporcional aquesta part de la producció que hem suposat que el 1800 s'apropriaven els membres del vell ordre social. I diem *quasi proporcional*, atès que en darrera instància el més beneficiat va ser el propietari, el qual, no sols incrementà la seva renda de la rabassa, sinó que, a més, deixà de pagar altres drets no proporcionals a la collita que gravaven el seu mas en conjunt i no tan sols la rabassa que estem considerant ara en particular.²⁹ Per tant, si el 1850, $Q_i = 100$ i $R_f = 0$, tenim que:

$$R_t = (Q_i - R_f) / 5 = (100 - 0) / 5 = 20$$

$$I = Q_i - (R_f + R_t) = 100 - (0 + 20) = 80$$

En definitiva, entre 1800 i 1850, sempre com a dates indicatives,

$$\nabla R_f = \Delta I + \Delta R_t$$

28. Sabem, per exemple, que en algunes poblacions el règim senyorial no es va resignar a desaparèixer fàcilment. Un cas potser excepcional és el de la Conca d'Òdena, on no fou fins al 1898 que el Tribunal Suprem dictà sentència definitiva negant les pretensions del duc de Medinaceli de seguir cobrant els ancestrals drets senyorials als terratinents de la baronia (J. RIBA GABARRO, *Evolució econòmico-social d'un municipi de la comarca d'Igualada*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1972, ps. 313-320).

29. Segons Pere Pascual, per a Guillem Oliver, cap al 1820, els drets feudals suposarien un 17,4% de la renda agrària de qualsevol finca. Aquest percentatge es desglossaria en un 10 % corresponent al delme, el 2,4% a la primícia i un 5 % a altres càrregues, entre les quals es trobarien els censos, els terratges, etc. (Pere PASCUAL, *Agricultura i ...op. cit.*, p. 14). Com que generalment aquest darrer grup de càrregues les pagava el propietari útil de la terra per al conjunt del seu mas, la seva desaparició durant el segle XIX va beneficiar els propietaris i no pas els rabassaires.

El tot o una part del diner obtingut de la comercialització de l'antiga Rf havia de servir al propietari i al rabassaire per atendre les exigències del fisc.

Què va succeir, però, amb les rabasses que es van pactar durant i després de la desaparició de les càrregues feudals? L'anàlisi de la contractació agrària a rabassa del Penedès i altres informacions aïllades ens fan suposar que existí una pressió molt forta dels propietaris per tal d'apropiar-se de la part d'excedent que abans es quedaven els senyors i l'Església.

Durant els anys vint i trenta del segle passat, al Penedès i a altres comarques vitícoles es produí un enduriment de les condicions sota les quals es cedia terra per plantar vinya. Entre 1815 i 1850, per exemple, els contractes de rabassa que estipulaven el cens a pagar en una cinquena part de la collita van desaparèixer. Mentrestant, els contractes que fixaven el cens a pagar en un terç passaven de representar al voltant del 50% del total de contractes escripturats al 60%.³⁰

QUADRE 12. *Evolució de la renda feudal i de la renda de la terra a les àrees vitícoles entre 1815 i 1850*

<i>Renda de la terra</i>		<i>Renda Feudal</i>	
<i>període</i>	(1)	<i>període</i>	(2)
1805	22,79	1803-07	103,55
1815	23,07	1815-18	86,83
1820	23,12	1819-23	77,62
1825	23,62	1824-28	50,61
1830	24,72	1829-33	44,63
1835	25,15	1834-35	42,69
1840	24,76		
1845	25,91		
1850	27,88		

(1) Percentatge mitjà de verema que el rabassaire haurà de lliurar al propietari segons les rabasses pactades a Vilafranca del Penedès. (2) Índex dels preus dels arrendaments de la casa Medinaceli a Catalunya, 1801-1805=100. Les fonts les trobareu citades en el text.

La mitjana ponderada del percentatge de verema que els rabassaires havien de lliurar al propietari tendeix a créixer perquè desapareixen els contractes pactats a la sisena i a la cinquena, mentre augmenta el percentatge de contractes pactats al quart i al terç. És important constatar, a més, que aquest enduriment de les condicions contractuals de les rabasses escripturades durant els vint anys posteriors a l'acabament de la Guerra del Francès coincideix amb els ritmes de la caiguda de la renda feudal. Sembla ser, doncs, que després de la Guerra del Francès la renda de la terra intentà ocupar el terreny que en aquests moments perdia la renda feudal.

30. Josep COLOMÉ FERRER, *Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitícola*, «Estudis d'Història Agrària», 8 (Barcelona 1990), p. 138.

Alguns casos aïllats confirmen la hipòtesi suggerida per aquests indicadors genèrics més o menys grollers. Fixem-nos, si no, amb el que succeí durant els anys del Trienni Constitucional a Pierola, un petit poble situat al sud-est de la comarca de l'Anoia. En un escrit datat l'any 1825, el rector de la població feia constar que «alguns parroquians i terratinents se han resistit a pagar la Primícia [...]», entre els quals es troben «Pere Carreras y Pere Subirats que no sols ells se han negat a pagar, sinó també han aconsellat y casi manat als parcers que no paguesin».³¹ El curiós del cas és que ambdós personatges són els propietaris més importants del lloc i de Carreras sabem que durant aquests anys va plantar de vinya importants extensions de bosc, segurament mitjançant concessions a rabassa.³² Subirats, per la seva part, cap a mitjan de segle figura als amillaraments com un dels primers propietaris no sols a Pierola, sinó també als municipis veïns. Cap al 1860 tenia establerts a les seves terres al voltant d'un centenar de rabassaires.³³ Sembla, doncs, que mentre per un costat aquests grans emfiteutes a les vigílies de convertir-se en propietaris —en el sentit liberal del terme— dirigeixen, o, com a mínim, tenen un paper destacat en la lluita que havia de menar a la desaparició de la renda feudal, per l'altre no perdien el temps i s'afanyaven a cercar la manera de desviar cap a les seves mans aquella part d'excedent que fins aquell moment s'havia apropiat la vella classe feudal.³⁴ La caiguda de la renda feudal fins a la seva pràctica desaparició va deixar lloc per a un enduriment progressiu de les condicions contractuals de les cessions de terra a rabassa. Aquest element, juntament amb la intensificació de les plantades, els va permetre incrementar considerablement el volum global de renda de la terra que percebien. Ambdós van esdevenir la clau de l'ascens social d'aquest grup de pagesos benestants, que a partir d'aquests anys apareixeran a la documentació com a *hisendats*.

Plantegem-nos a tall d'hipòtesi l'exemple d'un mas que el 1800 tenia 10 rabasses ($n = 10$) i el 1850 en tenia 30 ($n = 30$). El volum total de la producció agrària de les 10 rabasses que tenia el mas l'any 1800 serà igual a la suma de la producció de cada rabassa. Seguint amb el supòsit que hem avançat abans

31. Arxiu Diocesà de Barcelona. Arxiu Parroquial de Pierola. Lligall *Delme i primícia*. El rector de Pierola, el 1826 escrivia un informe sobre el pagament de delmes en la seva parròquia i s'expressava amb els termes següents: «desde estos últimos años revolucionarios —cal suposar que es refereix als del trienni— se experimenta un robo manifesto en los pagos de Diezmos y primicia en esta Parroquia escandaloso y que si se mira con indiferencia no tardará un año en defraudar más de las tres partes del diezmo y al cura Parroco.» (Llig. *Delme i primícia*, abans citat).

32. Segons informació recollida pel mateix rector de la parròquia, sabem que Carreras, entre 1820 i 1825, va plantar de vinya, en les dues hisendes que tenia al terme de Pierola, 45,5 jornals. (Arxiu Diocesà de Barcelona. Arxiu Parroquial de Pierola. Llig. *Delme i primícia*).

33. Segons els amillaraments de la dècada de 1860 dels municipis de Masquefa, Pierola, Esparraguera i el Bruc, els hereus d'aquest personatge eren propietaris de 1.064,96 jornals, dels quals 627,38 els tenia cedits a altres persones —cal suposar que sota contracte de rabassa morta. (ACA. Hisenda Territorial. Amillaraments dels pobles en qüestió).

34. Ll. Ferrer comenta a propòsit de l'increment de la part de fruits que paga el rabassaire al propietari a Bages, «les parts de fruits evolucionaren de la cinquena part al quart per acabar, a la segona meitat del segle XIX, amb la introducció progressiva del terç. Val a dir que, en el segle XVIII, primer es pagava el delme i la primícia i després es partien les parts, la qual cosa no era així a partir del primer terç del segle XIX. La imposició del terç es pot entendre com la recuperació d'aquesta renda (els delmes i la primícia) pels propietaris» (Ll. FERRER ALÓS, *Pagesos, rabassaires i industrials ...*, op. cit., p. 716 i p. 449 i ss.).

segons el qual la producció en termes físics de cada rabassa era de 100 unitats, només cal fer la suma per obtenir la producció total resultant de les 10 rabasses:

$$\begin{aligned} n &= 10 \\ Q_n &= 100 \\ Q_i &= Q_1 + Q_2 + \dots + Q_n = 1.000 \end{aligned}$$

Del volum total de la collita cal detreure la renda feudal (R_f) i la (R_t) corresponent al titular del primer domini útil:

$$\begin{aligned} R_{f_n} &= 17,4 \\ R_f &= R_{f_1} + R_{f_2} + \dots + R_{f_n} = 174 \\ R_t &= (Q_i - R_f) / 5 = (1.000 - 174) / 5 = 165,2 \end{aligned}$$

Finalment, el volum de producció disponible per a cada un dels rabassaires, un cop fetes aquestes deduccions, el calculem dividint la producció resultant després de fer les deduccions anteriors pel número de rabasses (n).

$$I = (Q_i - (R_f + R_t)) / n = (1.000 - (174 + 165,2)) / 10 = 66,08$$

Cap al 1850, cal suposar que la fisonomia d'aquesta finca hipotètica hauria canviat força. L'àrea ocupada per la vinya hauria crescut considerablement i el número de rabassaires també, passant a ésser 30 ($n = 30$), encara que no tots tenien la mateixa relació contractual amb el propietari: als 20 rabassaires establerts a la finca a partir de 1800, suposarem que se'ls va imposar una renda més dura. Si els deu primers rabassaires de la finca (establerts abans de 1800) pagaven una cinquena part de la verema (cas *a*), els vint nous rabassaires pagaven, deu una quarta part de fruits (cas *b*), i deu una tercera part (cas *Vc*). El volum total de producció d'aquestes rabasses era, per tant,

$$Q_n = Q_1 + Q_2 + \dots + Q_{30} = 3.000$$

La renda feudal suposem que ha desaparegut ($R_f = 0$) i la renda de la terra es calcularà segons les hipòtesis que acabem d'apuntar, de la manera següent:

$$\begin{aligned} R_{t(a)} &= 10 (Q_n - R_{f_n}) / 5 = 10 ((100 - 0) / 5) = 200 \\ R_{t(b)} &= 10 (Q_n - R_{f_n}) / 4 = 10 ((100 - 0) / 4) = 250 \\ R_{t(c)} &= 10 (Q_n - R_{f_n}) / 3 = 10 ((100 - 0) / 3) = 333,33 \\ R_t &= R_{t(a)} + R_{t(b)} + R_{t(c)} = 200 + 250 + 333,33 = 783,33 \end{aligned}$$

La producció disponible per a cada rabassaire serà diferent en funció del tipus o percentatge de renda de la terra que gravi la seva rabassa, és a dir,

$$\begin{aligned} I_{(a)} &= Q_i - ((Q_i - R_{f_n}) / 5) = 100 - ((100-0)/5) = 80 \\ I_{(b)} &= Q_i - ((Q_i - R_{f_n}) / 4) = 100 - ((100-0)/4) = 75 \\ I_{(c)} &= Q_i - ((Q_i - R_{f_n}) / 3) = 100 - ((100-0)/3) = 66,67 \end{aligned}$$

Observem, per tant, que, cap al 1850, en les rabasses pactades al terç, el volum de producció disponible per al rabassaire no seria gaire diferent del que li restava a un rabassaire de la mateixa finca vers el 1800, després d'haver pagat delme i altres tributs feudals i la cinquena part de fruits al propietari útil. *La renda de la terra hauria ocupat el lloc deixat per la renda feudal.* Per altra banda, fixem-nos com el volum total de renda de la terra ha passat d'aquelles 165,2 unitats del 1800 a les 783,33 vers el 1850, creixement que s'explica tant per aquest *enduriment de les clàusules contractuals de les rabasses* (de manera especial aquelles referents a la partició de fruits), com per l'*accentuació de l'especialització vitícola* que es produí durant aquests anys i que hem intentat documentar en l'apartat segon del present treball.

L'expansió del volum de la renda de la terra percebuda pels propietaris d'aquells masos que després de la Guerra del Francès van intensificar l'especialització vitivinícola de les seves propietats per mitjà de la cessió de terres a rabassa sota clàusules contractuals cada cop més dures pel rabassaire, un cop comercialitzada, els devia permetre disposar d'uns diners amb què fer cara a les exigències creixents de la hisenda estatal. L'accentuació de l'especialització vitivinícola per mitjà de cessions de terra a rabassa, juntament amb la defraudació de drets feudals, degué possibilitar a moltes d'aquestes unitats disposar d'una producció addicional per portar al mercat i obtenir un diner escàs en aquesta conjuntura fortament deflacionista. L'equilibri del *compte en diner* d'aquestes explotacions tipus mas s'aconseguiria gràcies a la comercialització d'aquest producte addicional que s'havia obtingut utilitzant una mà d'obra que no havien de remunerar monetàriament: els rabassaires.

Voldríem assenyalar que les actituds dels membres d'aquest sector pagès criat a convertir-se en hegemònic en el camp després de la fi de l'Antic Règim no són exemptes de contradiccions. No hem d'oblidar que molts dels seus membres participaven de la renda feudal per mitjà de l'arrendament del cobrament de drets senyorials (forma de percepció de la seves rendes adoptada per la classe senyorial a Catalunya durant l'Edat Moderna). El mateix personatge abans mencionat, P. Carreras, sabem que, mentre per un costat encapçalava la negativa a pagar els drets corresponents a l'església parroquial, durant el trienni, com a batlle senyorial, havia imposat penes a aquelles persones que es negaven a pagar la renda del senyor baronial. Aquestes actituds ambigües posen de manifest, per un costat, el desgavell existent i la desorganització d'un sistema social a les vigílies de la seva desaparició, i, per l'altre, els dubtes d'un grup social ascendent entre les velles i les noves formes d'apropiació del treball d'altri. L'expansió experimentada per la viticultura sota la regulació legal de contractes de rabassa morta en aquest període deixa clar, segons el nostre parer, quina va ser l'opció última d'aquest grup social, en definitiva, d'una part de la burgesia agrària del segle XIX.

Al llarg d'aquestes planes hem intentat estudiar el comportament del sector vitícola català al llarg de la primera meitat del segle XIX. En començar l'article ens preguntàvem pels efectes que va tenir sobre aquest sector l'enfonsament dels preus dels seus productes. Estudiant les diferents estratègies per les quals podien optar les explotacions pageses, hem comprovat com la vinya resultava el conreu més rendible en algunes comarques del pre-litoral català, fins al punt que,

davant la caiguda dels preus dels productes vinícoles, no es podia pensar en una substitució de la vinya pels cereals. Ben al contrari, tot sembla indicar que el sector va experimentar un important dinamisme al llarg d'aquest període i augmentà la superfície dedicada a vinya en detriment d'altres aprofitaments agrícoles. Per altra banda, el progressiu deteriorament de les institucions d'origen feudal va estimular els nous propietaris (antics emfiteutes) d'aquestes contrades a posar en conreu terres boscoses o ermes i a substituir alguns conreus herbacis per vinya, amb la finalitat d'augmentar el volum de rendes de la terra que percebien. Per a alguns, aquesta devia ser la forma per substituir el que havia estat la seva participació en la renda feudal per mitjà dels arrendaments de drets senyorials durant l'època moderna. Per altra banda, per a una part dels antics senyors, la cessió de terres a rabassa esdevindria una manera de posar en valor aquella part dels seus antics dominis, l'heretat, de la qual, després de la reforma agrària liberal, esdevingueren propietaris plens. Finalment, per a la majoria dels nous propietaris, va representar una manera d'aconseguir els diners amb què fer cara a les creixents exigències fiscals de l'estat liberal naixent.